

УДК 364.46

Н. В. Маркова

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Сьогодні держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

Проблеми державних соціальних гарантій у сфері соціального захисту вивчали вітчизняні вчені М. Вінер, С. Сивак, І. Сирота, Б. Сташків, Т. Устинова, В. Шайхатдинов, В. Яценко та інші.

Метою статті є вивчення феномену державних соціальних гарантій та особливостей соціального моніторингу у сфері соціального захисту.

Згідно Закону „Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії” до числа основних державних соціальних гарантій включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Законом встановлено порядок визначення та застосування державних соціальних гарантій. Виключно законами України визначаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; величина порога індексації грошових доходів громадян; пільги щодо оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку та критерії їх надання.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється окремим законом або у Законі України про Державний бюджет на відповідний рік. Законом України „Про Державний бюджет України на 2005 рік” (в ред. закону від 25 березня 2005 р. № 2505-IV) встановлено розмір мінімальної заробітної платні.

Щодо мінімального розміру пенсії за віком з 1 січня 2004 р. набрав чинності Закон України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, де у статті 28 було встановлено: „Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 25, а у жінок – 20 років страхового стажу встановлюється у розмірі 20 відсотків середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередній рік, яка визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики” [1, с. 34].

Законом України „Про внесення змін до Закону України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 23 грудня 2004 р. № 2291-IV статтю 28 викладено у новій редакції: „Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 25, а у жінок – 20 років страхового стажу встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність”. Причому дію статті 28 поширено на пенсіонерів, яким пенсії було призначено до набрання чинності цим Законом, тобто 12 січня 2005 р., коли цей Закон було опубліковано у газеті „Урядовий кур’єр” [3].

Величина порога індексації грошових доходів громадян встановлена Законом України „Про індексацію грошових доходів населення” (в редакції Закону України від 6 лютого 2003 р. № 491-IV). Згідно зі статтею 4 цього Закону: „Індексація грошових доходів населення проводиться в разі, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який встановлюється в розмірі 101 відсотка”.

Згідно з Законом основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Однак це положення ще не повністю запроваджено у юридичну практику. Зокрема розмір мінімальної заробітної плати, а також державних соціальних допомог ще не досягає прожиткового мінімуму.

У законодавстві встановлена ще одна соціальна гарантія – „рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум)”, яка не передбачена у базових законах України у сфері соціальних стандартів – „Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії” та „Про прожитковий мінімум”, але широко застосовується для визначення соціальних виплат у рамках державної соціальної допомоги. Розмір такого стандарту становить лише частину прожиткового мінімуму, що зумовлює низькі розміри соціальних допомог і значно знижує ефективність цієї ланки системи соціального захисту в Україні.

Законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян встановлюються й інші державні гарантії щодо: рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; рівнів оплати праці працівників різної кваліфікації в установах та організаціях, які фінансуються з бюджетів усіх рівнів; стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів; індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін; надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров’я, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування;

забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки [2].

Державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Органи місцевого самоврядування при розробці та реалізації місцевих соціально-економічних програм можуть передбачати додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Надання державних соціальних гарантій здійснюється за рахунок бюджетів усіх рівнів, коштів підприємств, установ і організацій та соціальних фондів на засадах адресності та цільового використання.

Державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку.

З метою забезпечення надання державних соціальних гарантій обчислюються нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, а для окремих видів соціальних послуг – на одну особу, яка підлягає певному виду обслуговування, та ін. Нормативи фінансування встановлюються під час прийняття Закону України про Державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів соціальних фондів.

Закон України „Про прожитковий мінімум” від 15 липня 1999 р. відповідно до статті 46 Конституції України дав визначення прожиткового мінімуму як вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [1].

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність.

Стаття 2 Закону встановила випадки, за яких може застосовуватися прожитковий мінімум:

- для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та

інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України;

- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Для оцінки рівня життя в регіоні, розроблення та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів, органами місцевого самоврядування може затверджуватися регіональний прожитковий мінімум, не нижчий від встановленого відповідно до цього Закону [2].

Набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів визначаються в натуральних показниках, набір послуг – у нормативах споживання не рідше одного разу на п'ять років. Набір продуктів харчування формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та ін. Набір послуг формується спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сферах надання відповідних послуг.

Набір непродовольчих товарів формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері економіки з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

Закон визначає принципи при формуванні набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг. До них належать такі:

- забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини;
- врахування особливостей потреб осіб, які належать до різних соціальних і демографічних груп населення;
- врахування культурно-побутових потреб особистості;
- задоволення мінімальної потреби громадян у житлі, організації побуту, користуванні транспортом, закладами культури, у підтриманні зв'язку з навколишнім середовищем;

- задоволення потреби громадян у користуванні закладами освіти, охорони здоров'я;

- визначення житлово-комунальних послуг (з водопостачання, тепlopостачання, газопостачання, електропостачання, водовідведення, утримання та експлуатації житла і прибудинкових територій, сміттєзбирання, утримання ліфтів) виходячи із соціальної норми житла та нормативів споживання зазначених послуг;

- врахування особливостей потреб осіб, які належать до різних соціальних і демографічних груп населення [3].

Згідно зі статтею 7 Закону України „Про прожитковий мінімум” постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 затверджено набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. Зокрема встановлено набір продуктів харчування для дітей; поживний склад середньодобових наборів продуктів харчування для дітей; набір продуктів харчування для працездатного населення; набір продуктів харчування для непрацездатного населення; мінімальний набір предметів гардероба для чоловіків працездатного віку та пенсіонерів; мінімальний набір предметів гардероба для жінок працездатного віку та пенсіонерів; мінімальний набір предметів гардеробу для дітей до 6 років; мінімальний набір предметів гардероба для дітей від 6 до 18 років; мінімальний набір предметів першої потреби, санітарії та ліків; мінімальний набір товарів культурно-побутового та господарського призначення; набір житлово-комунальних послуг.

Прожитковий мінімум встановлюється після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг. Експертиза встановлюється на принципах соціального партнерства та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 р. № 1767 затверджено Порядок проведення науково-громадської експертизи набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму [2]. Експертиза проводиться експертною комісією, що утворюється у складі 12 осіб, до якої входять по 4 представники від центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових організацій, які мають статус всеукраїнських. Рішення експертної комісії надсилається на затвердження Кабінету Міністрів України і є підставою для розрахунку прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України у законі про Державний бюджет України на відповідний рік та публікується в офіційних виданнях загальнодержавної сфери розповсюдження. Для спостереження за динамікою рівня життя в

Україні на основі статистичних даних про рівень споживчих цін спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі праці та соціальної політики розраховує щомісяця фактичний розмір прожиткового мінімуму на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення.

Одним із напрямів реформування системи соціального захисту в Україні є створення системи соціального моніторингу [2].

Моніторинг (monitoring – контроль, від лат. monitor – „той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант”) – регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування. Розрізняють глобальний, регіональний і локальний рівні моніторингу.

Соціальний моніторинг – це система спостереження за розвитком соціальних процесів у державі, реальними потребами людини у соціальній сфері, станом реального їх задоволення. Слід відрізнити соціальний моніторинг, державний нагляд і контроль за дотриманням соціального законодавства. Якщо соціальний моніторинг спрямований на виявлення суспільних потреб у соціальній сфері, то нагляд і контроль стосується юридичного боку справи, виявлення стану реалізації громадянами своїх соціальних прав, які передбачені чинним законодавством.

Діяльність щодо соціального моніторингу може здійснюватись як державними органами, так і недержавними громадськими установами і організаціями. Різниця полягає у наслідках такого спостереження. Висновки за результатами громадського моніторингу не мають обов'язкової сили і нікого ні до чого офіційно не зобов'язують. Вони враховуються при складанні пропозицій до соціальних програм окремих громадських формувань, політичних партій. Водночас висновки державних органів, спеціально уповноважених на таку діяльність повинні мати обов'язковий характер, за їх результатами мають бути прийняті відповідні заходи державно-правового характеру, які мають знайти закріплення на законодавчому рівні.

У зарубіжних країнах спостерігається тенденція до надання більшої ваги результатам моніторингового спостереження громадської думки і невідкладного врахування їх у державних рішеннях. В Україні проблема соціального моніторингу є ще на початковому етапі формування.

В Україні сьогодні є чимало нормативно-правових актів, які містять норми щодо проведення певними державними органами та посадовими особами соціального моніторингу. До таких актів належать: закони України „Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії”, „Про прожитковий мінімум”, положення „Про міністерство праці та соціальної політики”, затверджене Указом Президента України, Указ Президента України „Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України” від 8 серпня 2000 р., постанова

Кабінету Міністрів України „Про моніторинг стану здоров'я населення, діяльності та ресурсного забезпечення закладів охорони здоров'я” від 28 грудня 2000 р. № 1907, наказ Міністерства охорони здоров'я України „Про відновлення диспансеризації населення та запровадження моніторингу стану його здоров'я” від 8 грудня 2000 р. № 327, Указ Президента України від 26 березня 2001 р. № 203, яким затверджено Національну програму „Репродуктивне здоров'я 2001-2005”, Указ Президента України „Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні” від 9 жовтня 2001 р. № 941/2001, яким доручено Міністерству освіти і науки України разом із місцевими органами виконавчої влади створити мережу регіональних центрів моніторингу освіти, та ін.

На сьогодні базовим законом, що встановлює систему соціального моніторингу, є Закон України „Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії”. Закон встановлює, що з метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінки ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний державний моніторинг у сфері застосування та фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів.

Основними засобами здійснення моніторингу є: щомісячна оцінка вартісної величини основних державних соціальних стандартів; ведення державного статистичного обліку щодо дотримання державних соціальних стандартів і нормативів. За результатами моніторингу здійснюється перегляд розмірів державних соціальних гарантій у порядку, що визначається законами.

Порядок проведення моніторингу застосування державних соціальних стандартів і нормативів та його фінансового забезпечення має бути визначений Кабінетом Міністрів України. Водночас поки що єдиного такого акта не прийнято.

Закон встановлює, що відомості про розміри державних соціальних стандартів і нормативів, а також щодо результатів моніторингу їх застосування підлягають публікації в офіційних виданнях.

Таким чином, підводячи підсумки нашої статті, потрібно відмітити, що контроль за дотриманням законодавства про державні соціальні стандарти нормативи та державні соціальні гарантії здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування із залученням громадських організацій та незалежних експертів на засадах гласності. Об'єднання профспілок відповідно до їх повноважень можуть проводити перевірки дотримання державних соціальних стандартів і нормативів та державних соціальних гарантій, з результатами яких вони ознайомлюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України / Н. Б. Болотіна. – 2000. – № 3. 2. Кир'ян Т., Шаповал М., Вінер В. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Соціальний захист. – 1999. – № 3. – С. 66 – 73. 3. Приходько С. Г. Деякі напрями систематизації законодавства у сфері соціального захисту громадян // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики : мат. міжнарод. наук.-практ. конф., С. Г. Приходько. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 529 – 533.

Маркова Н. В. Державні соціальні гарантії у сфері соціального захисту

У статті аналізується феномен державних соціальних гарантій у сфері соціального захисту на підставі вивчення соціального законодавства України. Зазначено, що діяльність щодо соціального моніторингу може здійснюватись як державними органами, так і недержавними громадськими установами і організаціями. Встановлені основні завдання соціального моніторингу та основні засоби здійснення моніторингу. Автором акцентовано увагу на актуальних проблемах встановлення порядку проведення моніторингу застосування державних соціальних стандартів і нормативів та його фінансового забезпечення.

Ключові слова: соціальні гарантії, державні соціальні гарантії, прожитковий мінімум, соціальний моніторинг.

Маркова Н. В. Государственные социальные гарантии в сфере социальной защиты

В статье анализируется феномен государственных социальных гарантий в сфере социальной защиты на основе изучения социального законодательства Украины. Определено, что деятельного по социального мониторингу может осуществляться как государственными органами, так и негосударственными общественными объединениями и организациями. Установлены основные задания социального мониторинга и основные средства осуществления мониторинга. Автором акцентировано внимание на актуальных проблемах установления порядка проведения мониторинга применения государственных социальных стандартов и нормативов и его финансового обеспечения.

Ключевые слова: социальные гарантии, государственные социальные гарантии, прожиточный минимум, социальный мониторинг.

Markova N. V. State social guarantees in the sphere of social protection

In the article were analyzed the phenomenon of state social guarantees in the sphere of social protection based on the study of social laws in Ukraine.

It was determined that the activities of social monitoring can be carried out by public bodies and public associations and non-governmental organizations. There were established the basic tasks of social monitoring and main monitoring tool. The author was accented attention to the urgent problems of policing the monitoring of state social standards and regulations and its financial security.

Key words: social security, state social guarantees, cost of living, social monitoring.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2012 р.

Прийнято до друку 27.04.2012 р.

УДК 316.61:32

І. П. Акіншева

АГЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Розвиток України як громадянського суспільства багато в чому залежить від успішності політичної соціалізації майбутнього електорату. Проблема політичної соціалізації молодого покоління пов'язана з процесом демократизації нашого суспільства, де на першому місці стоїть проблема особистості.

Людина не народжується політиком, як не народжується вона й особистістю, чи, тим більше, громадянином. І громадянином, й особистістю її визнає суспільство, виховавши в неї відповідні якості. Для громадянина це законслухняність і лояльність до суспільства, його політичної системи і відповідної політичної культури.

Метою статті є характеристика агентів політичної соціалізації.

У традиціях вітчизняних психолого-педагогічної й соціологічної наук проблеми політичної соціалізації розглядались в основному через проблеми політичного виховання, політичного навчання й освіти. У дослідженнях В. Байкової, В. Васильєва, Д. Гілязітдинова, А. Деркача, П. Позднякова, Ф. Шереги, А. Яковлева та ін. аналізувались канали й механізми політичної пропаганди й агітації, їх результативність, вплив на формування політичних переконань.

Окремі аспекти політичної соціалізації достатньо широко представлено в науковій літературі. Філософсько-соціологічні аспекти відображено в працях А. Бандури, Н. Недикова, Д. Істона, Б. Скінера, Е. Швачко та ін. Політологічні проблеми висвітлено в роботах С. Рощина, С. Разуваєва, В. Павловського, Е. Головахи, В. Пухляка, С. Макеєва, А. Надточія, Е. Шестопада. Питання політичного виховання розкрито в дослідженнях Н. Гаврилова, І. Жадан, О. Кожемякіна, Л. Лепіхова, С. Максименко.